

Клинова-Дацюк Г. Д., к.і.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне)

МАЗЕПОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК У НІМЕЧЧИНІ ДІ-ПІ ПЕРІОДУ (1945–1952 РР.)

Доба гетьмана Івана Мазепи викликала і викликає науковий інтерес у вчених-істориків різних поколінь. Свій внесок у дослідження цієї постаті зробили українські дослідники, члени історичної групи в Українській вільній академії наук (УВАН) в Німеччині. Під час перебування у таборах для переміщених осіб (т. зв. «таборах Ді-Пі», від англomовного терміна «displaced persons camps»), вони активізували вивчення політичної діяльності гетьмана І. Мазепи і його доби. Українські історики в Німеччині організували наукову конференцію, присвячену гетьману, заснували книжкову серію «Українська історія. Мазепа та його доба», а також підготували збірник статей, який, на жаль, через низку причин не був видрукований.

В українській історіографії існують дослідження, в яких міститься інформація про конференцію в УВАН, присвячену І. Мазепі, зокрема в працях відомої сучасної дослідниці А. Атаманенко [1; 2]. Діяльність наукових установ та вищих шкіл у Німеччині в Ді-Пі період охарактеризовано у працях видатного історика Л. Винара [3]. Відома київська дослідниця Ольга Ковалевська спробувала реконструювати зміст збірника наукових праць, присвяченого гетьману, який планували видати у 1949 р. [4]. Детального аналізу потребують студії, присвячені гетьманові І. Мазепі, опубліковані на сторінках інформаційного видання академії «Бюлетеня», та вцілому внесок членів історичної групи у вивчення мазепознавчої тематики.

Історична група в УВАН була створена 6 липня 1946 р., до складу якої входили 22 члени. Її керівником було обрано Д. Дорошенка, заступником – Б. Крупницького, вченим секретарем – В. Мацяка. Дійсними членами обрали М. Андрусяка, І. Витановича, В. Дубровського, Й. Скрутеня, М. Чубатого, О. Шульгина та А. Яковлева. Тоді ж було визначено пріоритетні напрями роботи групи, а саме: пошук українських історичних джерел у німецьких архівах та бібліотеках, організація наукової конференції, присвяченої гетьману І. Мазепі та інших форумів, видання наукових праць. Звернення до вивчення доби гетьмана Івана Мазепи було зумовлено існуванням очорненого образу гетьмана та негативної оцінки його діяльності в російській та радянській історіографії. Використовуючи нові джерельні матеріали, що зберігалися в західноєвропейських книгозбірнях та архівах вчені порушували малодосліджені і донині актуальні проблеми

цієї доби, зокрема падіння Батурина у 1708 р., налагодження українсько-шведських зв'язків тощо.

Постаті гетьмана була присвячена конференція, яка відбулася 11 листопада 1946 р. [5, арк. 24]. Її роботу розпочав Д. Дорошенко доповіддю «Історіографія доби гетьмана І. Мазепи», в якій проаналізував оцінку діяльності гетьмана у працях М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, В. Липинського, М. Андрусяка, Б. Крупницького та ін.

Одним із актуальних питань на конференції було українсько-шведські зв'язки за гетьманування І. Мазепи. Цю проблему порушив О. Оглоблин. Вчений детально охарактеризував передумови укладення українсько-шведського договору, проаналізував дві концепції майбутнього устрою України (створення Великого Князівства Руського у федеративній системі Речі Посполитої та союз України з Кримом і Туреччиною для боротьби проти Московщини за незалежну Українську державу). Пояснюючи причини та мотиви укладення українсько-шведського договору Мазепою, О. Оглоблин зазначив, що всі документальні дані стверджують, що гетьман прагнув утворення самостійної незалежної, соборної держави, використовуючи для того міжнародно-політичні суперечності того часу [6, арк. 24].

До проблеми падіння Батурина, яка заперечувалася в дореволюційній, радянській та сучасній російській історіографії звернувся у доповіді Б. Крупницький. Вчений намагався з'ясувати чому шведський король Карл XII змінив свій маршрут Україною і замість Батурина пішов на Новгород-Сіверський і пояснив такий вчинок тим, що цього хотів сам гетьман Мазепа. Дослідник також намагався вирішити проблему чому шведи не надали військової допомоги для оборони гетьманської резиденції. На думку Б. Крупницького, шведи сподівалися, що добре забезпечена фортеця з сильним гарнізоном зможе довший час протриматися [7, арк. 27].

Д. Оляничин порушив питання анафемі для Мазепи і довів, що вона носила політичний характер. Доповіді також проголосили П. Курінний «Гетьман Іван Мазепа в меморіальних пам'ятниках», Н. Полонська-Василенко «Мазепа і Палій», П. Хрущ «Молоді літа гетьмана Івана Мазепи до вибору його на гетьмана», П. Феденко «Гетьман Мазепа в світлі своєї доби (спроба історичної синтези)», О. Прицак «Турецькі джерела та роботи до Мазепинської доби», конспекти яких не опубліковані на сторінках інформаційного видання «Бюлетеня Української Вільної Академії Наук».

У 1949 році було засновано книжкову серію «Українська історія. Мазепа та його доба», в якій видано дослідження Б. Крупницького «Мазепа в світлі психологічної методи» [8], О. Оглоблина «Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика)» [9], Н. Полонської-Василенко «Палій та Мазепа». З поміж зазначених праць варто відзначити розвідку О. Оглоблина, оскільки в ній порушено одне із актуальних питань мазепинської доби – особливості повстання Петрика Іваненка у 1692 р.

О. Оглоблин у праці «Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика)», проаналізував погляди відомих дослідників цієї проблеми М. Андрусяка, Б. Крупницького, М. Слабченка і прийшов до висновку, що до повстання 1692 р. Петрика проти Мазепи був причетний і сам гетьман, оскільки воно було спрямовано на досягнення незалежності Гетьманщиною від Московії за допомогою Кримського ханства [9, с. 4]. У своїй праці О. Оглоблин подав повний зміст двох маловідомих на той час листів: І. Мазепи до О. Меншикова та київського полковника К. Мокієвського до Мазепи. За допомогою листа Мазепи до Меншикова, датованого березнем 1708 року, вчений глибше розкрив взаємини гетьмана і генерального писаря В. Кочубея та довів причетність останнього до Петрикового повстання. О. Оглоблин вперше у своїй праці опублікував повний текст листа київського полковника Костянтина Мокієвського до гетьмана, який немає дати. Дослідник припустив, що даний лист написаний між 1700 р. і лютим 1701 р. У листі йдеться про особливості взаємовідносин між козацькою старшиною кінця XVII – початку XVIII ст. О. Оглоблин зауважив, що міжстаршинські взаємини супроводжувалися постійними чварами, які були спровоковані московським керівництвом. В умовах боротьби між козацькою старшиною автор назвав Мазепу мудрим правителем, котрий в умовах Північної війни намагався зберегти єдність української державної політики та залагодити старшинські конфлікти [9, с. 11].

Звернув увагу О. Оглоблин і на подальшу політичну діяльність Петра Іваненка після повстання. Відомі історики Б. Крупницький, М. Андрусак висловили думку про те, що його кар'єра закінчилася. Оглоблин, спираючись на працю Л. Окіншевича «Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст.» довів, що Петро Іваненко надалі діяв на території Ханської України, а в 1711–1712 рр. був обраний гетьманом.

У 1949 р. члени історичної секції намагаючись гідно відзначити спробу І. Мазепи «відірвати Україну від Москви» підготували третій том збірника «Мазепа». Виданням цього збірника українські історики в УВАН прагнули наслідувати традиції попередніх збірників і продовжити працю своїх колег у Польщі, котрі у 1938-1939 рр. опублікували в історичній серії «Праць Українського наукового інституту у Варшаві» збірник «Мазепа», у двох томах, перший з яких підготовлено до друку в 1938 р. (Т. XLVI. – 161 с.), а другий – на початку 1939 р. (Т. XLVII. – 117 с.). У цій серії був запланований і третій том на 1939 рік, однак через початок Другої світової війни він був неопублікований. Збірник 1949 р. теж не було видруковано, через брак коштів, складне фінансове становище зумовлене грошовою реформою, відсутністю власної друкарні. Сучасна дослідниця О. Ковалевська вивчила історію збірника та запропонувала свій варіант змісту за виявленими архівними матеріалами [4].

Отже, члени історичної групи в УВАН особливу увагу приділили мазепознавчим дослідженням, зокрема порушили актуальні й до нині проблеми падіння Батурина, започаткування українсько-шведських зв'язків, оголошенням анафеми гетьманові тощо. Під грифом УВАН у серії «Українська історія. Мазепа та його доба» видано дослідження Б. Крупницького, О. Оглобина та Н. Полонської-Василенко, які є важливими для історичної науки, оскільки базувалися на нових джерельних матеріалах та не втратили актуальності й сьогодні.

1. Атаманенко А. «Бюлетень» Української Вільної Академії Наук 1946–1947 рр. як джерело до вивчення діяльності УВАН у Німеччині / А. Атаманенко // Вісті УВАН. – Ч. 3. – Нью-Йорк, 2004. – С. 31–45. **2.** Атаманенко А. Літопис Української Вільної Академії Наук про наукові установи / А. Атаманенко // Український історик. – 2001. – Р. XXXVIII. – Ч. 1–4 (148–151). – С. 179–194. **3.** Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 / Л. Винар // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9 : Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» / Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. – Острог, 2007. – С. 60–71. **4.** Ковалевська О. Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939–1949 років / О. Ковалевська. – К. : Темпора, 2011. – 176 с. **5.** Друга конференція історичної групи УВАН // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11–12. – Арк. 24–25. **6.** Оглоблин О. Українсько-шведський союз 1708 року / О. Оглоблин // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11–12. – Арк. 25–26. **7.** Крупницький Б. Проблема упадку Батурина / Б. Крупницький // Бюлетень Української Вільної Академії Наук. – 1947. – Ч. 11–12. – Арк. 26–27. **8.** Крупницький Б. Мазепа в світлі психологічної методи / Б. Крупницький. – Авгсбург, 1949. – 12 с. **9.** Оглоблин О. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / О. Оглоблин. – Авгсбург, 1949. – 14 с.